

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 12, Eylül 2017, s. 18-32

Emine ALTUNAY ŞAM¹

SİVAS VİLAYETİ'NE BAĞLI AMASYA VE BAZI BÖLGELERDE MİSYONERLERİN VE AZINLIKLARIN EĞİTİM FAALİYETLERİ VE OSMANLI İDARESİNİN TUTUMUNA İLİŞKİN BAZI TESPİTLER

Özet

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altındaki azınlıkları, din ve mezhep aidiyetinin esas alındığı millet sistemine göre yönetmiştir. Dini, dili, gelenek ve göreneklerinde tam bir serbestiyet içinde yaşama hakkına sahip olan azınlıklar, eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme hakkına da sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren, Fransız İhtilâlinin etkisiyle azınlıklar, bağlı buldukları devlete karşı tavır almaya başlamışlardır. Bu dönemde devleti tehdit eden bir başka unsur, batılı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki hedeflerini gerçekleştirme arzusuyla bu topraklarda yaşayan azınlıkları, misyonerlik faaliyetleri ile himaye altına alma çabalarıdır. Bu amaçla çeşitli sağlık, yardım ve eğitim kurumları açmışlar, onları kendi yanlarına çekerek himaye hakkı elde etmeye çalışmışlardır. Yabancıların ve azınlıkların açtıkları okulların sayısı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyıl başlarında artış göstermiş, okullardaki faaliyetler zamanla eğitim-öğretimin ötesinde devlete karşı zararlı faaliyetlere dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti, bütünlüğünü tehdit eden bu gelişmelere karşı sessiz kalmamış, ancak alınan tedbirler yeterli olmamıştır. Bu çalışmada, 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı ve azınlık okullarının artışı karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler ve bunların Sivas Vilâyetinin bazı bölgelerinde ve Amasya Sancağı dahilinde uygulanmasına yönelik bazı tespitler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azınlık Okulları, Misyonerlik Faaliyetleri, Teftiş, Denetim

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, emine.sam@hotmail.com

THE EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE MISSIONARIES AND THE MINORITIES IN AMASYA AND OTHER DISTRICTS OF SIVAS PROVINCE AND SOME DETERMINATIONS ABOUT THE ATTITUDE OF OTTOMAN ADMINISTRATION TOWARDS THEM

Abstract

The Ottoman Empire, governed the minorities under its dominance, by a system of nations based on their religions and branches/churches. The minorities, having had the right to live freely, with no prejudice to their religions, languages, customs and traditions, had also had the right to found and manage their own educational institutes. Beginning from the 19th century, when the Ottoman Empire started declining, being influenced by the French Revolution, the minorities began developing negative attitudes towards the Empire, where they live. Another matter that threatened the Empire was the western states endeavouring to patronise the minorities on the Empire's territories through missionary activities, to achieve their goals on the Empire's territories. In this respect, they founded various healthcare, relief and educational institutes, and aimed to attract the minorities. Number of schools founded by the foreigners and minorities had increased during late 19th century and early 20th century, and activities in those schools extended beyond education and turned into destructive activities against the Empire.

The Ottoman Empire did not remain silent against such activities threatening its integrity, the preventive policies had not worked, though. This research focuses on the analysis of the preventive policies by the Ottoman Empire, against the increase in the number of the schools founded by foreigners and the minorities, and the implementation of those policies within Amasya and other Districts (Sancak) of Sivas Province (Vilayet).

Keywords: Minority Schools, Missionaire Activities, Inspections, Control

GİRİŞ

Batılı Devletlerin, Osmanlı toprakları üzerindeki misyonerlik faaliyetleri 18. yüzyıla kadar iner. Hedef ve planları bu topraklarda yaşayan azınlıkları himaye altına alarak onları kendi maksatları doğrultusunda kullanmak olan batılı devletler, Hıristiyanlığın Katolik, Ortodoks ve Protestanlık mezheplerini hedef kitleler üzerinde misyonerlik aracı olarak kullandılar.

Protestan Misyonerler bu alanda oldukça aktif çalışarak bu mezhebi yaymak için ülkeyi tanıma ve kendilerine uygun hedef kitleyi bulma gayretlerine giriştiler. Müslümanlar ve Yahudiler üzerinde başarılı olamayacaklarını anladılar ve yönlerini Osmanlı tebaasının diğer unsurları olan ve Hıristiyanlığın diğer mezheplerini benimsemiş bulunan Rum ve Ermenilere çevirdiler. Dinlerini yayma ve toplulukları kendi devletlerinin etkisi altına almak için başvurdukları en etkili alan olarak eğitim ve sağlık alanlarını seçtiler (Cevizliler, 160). Bu faaliyetler de sonuçsuz kalmadı. Azınlıklar kendi irade ve istekleri ile yabancılarla işbirliği yaptılar. Osmanlı Devleti'ne karşı eylem hazırlıklarına giriştiler (Kılıç, 152) ve asırlardır Osmanlı Devleti içinde kardeşçe yaşayan milletler, sonunda Osmanlı Devletine ve Müslüman tebaaya karşı başkaldırdılar.

TİDSAD

Azınlıkların Osmanlı Devleti'ne karşı eyleme dönuşen girişimlerinde gerek misyonerlik faaliyeti vasıtasıyla batılı devletlerin bu topraklarda açtıkları eğitim kurumları, gerekse azınlıkların 18. yüzyılın sonlarına doğru artış gösteren okulların önemli payı olmuştur. Yabancılar tarafından açılan ilk eğitim kurumunun 1583 yılında Fransızlar tarafından açıldığı bilinmektedir. Sonraki yıllarda diğer devletler de bu topraklarda okullar açmışlar, ancak 19. yüzyılın başına kadar yabancı okulların içinde en kalabalığını Fransız okulları teşkil etmiştir. Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuzunu artırma eğiliminde bulunan bir başka devlet ABD olmuştur. Özellikle 1830 yılında imzalanan Türk Amerikan Ticaret Antlaşması'nın 4. maddesine göre "en yüksek izne sahip devlet" kaydı ile Osmanlı ülkesinde bulunan Amerikan vatandaşları, kapitülasyonlardan yararlanma hakkını elde etmiştir (Mazıcı, 20). Bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarında Amerikan misyonerlik faaliyetleri de hız kazanmıştır. Amerikan misyonerler, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği hürriyetlerden faydalanarak faaliyetlerini artırmışlardır (Güler, 227-240). İleri 1824 yılında açılan Amerikan okullarının, 1886 yılında 400'e ulaştığı bilinmektedir (Taşdemirci, 26). Bu okulların açılmasında Amerikan misyonerlerinin etkisi önemlidir. Bunlar içinde en etkili ve kalıcı izler bırakan Amerikan Board teşkilatıdır (Önal, 30). Bu teşkilat hakkında Kocabaçoğlu'nun araştırması dikkate değerdir. Yazar, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, isimli kitabını hazırlarken çoğu yabancılar tarafından yapılmış araştırmaları incelemenin yanı sıra, ABCFM arşivinde ayrıntılı araştırmalar yapmıştır. Eserin birinci bölümünde okulların kuruluş amaçlarını ve 20 yıllık faaliyetlerini ele almıştır. Bu kısımda, başlangıçta Protestanlığı yayma amacı taşıyan Amerikalı misyonerlerin eğitim durumları, sosyal görüşleri üzerinde durulmuş, daha sonra Osmanlı halkları ile tanışmaları ve hedeflerine ulaşabilmek için en tutarlı yolun eğitim olduğu görüşüyle okullaşmaya başlamaları anlatılmıştır (Akgün, 697-698).

Kısa adı ABCFM olan (American Board of Commissioners for Foreign Missions) teşkilat, dünya genelinde faaliyetlerde bulunan bir örgüttür. Örgüt misyonerleri gitmiş oldukları her ülkede amaçlarına ulaşmak için şartlara göre politikalar üreterek eğitim başta olmak üzere, sağlık, din ve eğitim alanlarını propaganda faaliyetlerinin vasıtası olarak kullanmışlar okullar, yetimhaneler, hayrat haneler ve kiliseler kurarak Protestanlığı yaymaya çalışmışlardır. Cemiyetin faaliyet alanına 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı ülkesi de dâhil edilmiştir (Alan, 15). Amerikan Protestan misyonerlerin Osmanlı ülkesine gelişlerinde, teşkilatın 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetlerinin başlatılmasına dair aldığı kararın etkisi önemlidir. Amerikan Board misyonerleri Osmanlı topraklarında özellikle Rum ve Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlere ayrı bir ilgi göstermiş ve buralarda sürdürülen faaliyetler bölgesel olarak daha da yoğun bir hale getirilmiştir. 1836'ya kadar bu kuruluşa bağlı 41 misyoner ve misyoner yardımcısı Osmanlı topraklarına gönderilmiş, misyonerlerin sayısı giderek artmıştır. 1890'da 177'ye, 1913'de 209'a ulaşmıştır (Cevzîliler, 64-66). Anadolu'nun pek çok yerinde kurumlar açan cemiyetin Merzifon'da kurmuş olduğu kolej, bölgedeki faaliyetlerin merkezi olmuştur (Alan, 15). Buradaki faaliyetlerin amacı, 1820 yılından itibaren Protestanlaştırmaya çalıştığı Ermenilerle yakın ilişkiler içinde bulunarak Osmanlı topraklarında bir Ermeni Devleti kurulmasına çalışmaktı (Önal, 39).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ardı ardına gelen Tanzimat ve Islahat Fermanları, 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi, Osmanlı topraklarında azınlık ve yabancı okullarının sayısındaki önemli artışın sebepleri arasındadır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Akşın, 20) ne kadar gizlice açılan okullar, Nizamnamenin 129. Maddesine bağlı olarak yasal çerçevede

serbestçe açılabilir hale gelmiştir. Maddede: “mekatib-i hususiye bazı mahallerde cemaatlar tarafından veya gerek Tebaa-i Devlet-i Aliye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhasdan biri canibinden ücretli ve ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki, bunların mesarifat ve muhassasatı müeessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rüyet kılınır” ifadesi yer almaktadır (Taşdemirci, 25; Altunay Şam, 468).

Osmanlı Devleti, söz konusu nizamname ile yabancı ve azınlık okullarının açılışını denetimi altında serbest hale getirmişti. Bununla beraber nizamname, azınlık ve yabancı devlet okulları açısından son derece ayrıntılı, kapsamlı ve çeşitli yaptırımları öngören maddeler de içermektedir. En önemli maddesi "Ruhsat" konusundaydı. 7. Maddede daha önce açılmış olan bütün okulların ve yasanın yürürlüğe girdiği tarihten sonra açılacak olan bütün kurumların "ruhsat" aldıktan sonra faaliyetini sürdürebileceği belirtilmekteydi. Ruhsat maddesinde ruhsat alma şartı açıkça ifade edilmişti (Haydaroglu, 152).

Osmanlı Devleti, ilgili hükümlerle azınlık ve yabancı okulları belirli bir düzene sokmayı ve denetlemeyi amaçlıyordu. Ancak, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bu okullara sahip çıkan devletlerin baskıları sebebiyle okullar üzerinde denetim sağlayamamış ve bu okulların yönetimine ve programlarına yeterli ölçüde müdahale edememiştir (Bağçeçi, 183).

Misyonerlik faaliyetlerinin de etkisiyle Rum ve Ermeni cemaat okullarının sayıları hızla artmıştır. Okullardan bazılarının etnik kökenli, siyasi bir ayrışma merkezi haline dönüşmeleri nedeniyle özellikle II. Abdülhamit döneminde sıkı bir denetime tabi tutulmuşlardır (Özdemir, 117).

1876 Anayasasının 15. ve 16. maddeleri ile gayrimüslim cemaatlerin eski imtiyazları koruma altına alınmıştı. Ancak bunların devletin nezareti altında oldukları kabul edilmiş, devletin tüm okulları denetleme hakkı da anayasanın güvencesi altına alınmıştır. Burada esas amaç, müslüman olmayan cemaatleri de Osmanlılık birliği altında toplamaktı (Bozkurt, 19). Devlet, denetim çabaları doğrultusunda aldığı tedbirlere yenilerini eklemiş, daha önceki yıllarda uygulamaya konulmuş olan Maarifi Umumiye Nizamnamesinin okullarla ilgili maddesi yenilenmiştir. 129. maddede olmayan okul inşası için irade alma zorunluluğu II. Abdülhamit tarafından 1887 yılında çıkartılan kanunla uygulanmaya başlamıştır (Esenkal, 251). Devletin yabancı ve misyoner okullarının artışına duyarsız kalmadığını gösteren diğer girişimler şöyleydi (Özdemir, 128):

- Rumeli-i Şarkînin Nizamnâme-i Dâhilîsi (1879)
- Encümen-i Teftiş ve Muayene Hey'eti (1881)
- Rumeli Şarkî Vilâyetinin Mebâdi-i Tadrîs Hakkındaki Kanun (1881)
- Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği idaresi (1886)
- Vilâyat-ı Şâhâne Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat (1896)
- Tetkik-i Müellefât Komisyonu (1896).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü gayrimüslim okullarının fiilen denetlenmesi ancak 1886'dan sonra düzenli biçimde uygulanmaya başlanmıştır. 1886'da bunun için bir müfettişlik kurumu oluşturulmuştur (Somel, 25). Mayıs 1886'da Maarif Nezareti bünyesinde Münif Paşa tarafından kurulan Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği sayesinde ilk kez, Gayrimüslim ve yabancı okulları “Müfettiş-i Mahsûsa”lar tarafından denetlenmeye başlanacaktır. Ancak, okulları denetlemek için yapılan tüm girişimler büyük

tepki ve dirençle karşılanmıştır. Kanunların getirdiği yükümlülükleri yerine getirmek istemeyen bu okullar ruhsatsız olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Misyonerlerin zararlı faaliyetlerine karşı 1899 yılı Mayıs ayında bir komisyon teşkil edilmiş ve komisyon tarafından hazırlanan 17 Mayıs 1899 tarihli layihada misyonerlerin olumsuz çalışmalarına engel olabilmek için alınması gereken önlemler belirtilmiştir. Düzenlemenin yapıldığı tarihe kadar açılmış çoğu ruhsatlı pek çok misyoner okulun ise kapatılması mümkün görülmemiştir. Ancak misyonerlerin ve azınlıkların olumsuz çalışmalarını azaltabilmek amacıyla devletçe okullar açılmasına ve Osmanlı tebaası çocuklarının buralarda eğitilmesi sağlanarak yabancı okulların olumsuz etkilerinin bir dereceye kadar azaltılmasına çalışılmıştır (Bağçeçi, 183-184).

Haziran 1899'da batılı devletlerin misyonerler vasıtasıyla zararlı faaliyetleri hız kazanmıştır. İçlerinde Sivas'ın da bulunduğu vilayetlerde bazı tedbirlere başvurulmuştur. Özellikle buradaki Maarif müdürlerinin vazifelerini hakkıyla yerine getiremedikleri, azınlık ve yabancı okulların gerektiği gibi teftiş edilemedikleri anlaşıldığından, Maarif Müdürlerinin yanına Mülkiye ve Sultani mekteplerinden mezun ve yabancı dil bilen müfettiş ve bunlara yardımcı olacak tecrübeli elemanlar verilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan başka yabancı okullara olan rağbetin günden güne artması sebebiyle içlerinde Sivas'ın da bulunduğu 13 vilayette, yeni iptidai ve rüştiye mekteplerin açılması, Müslim ve Gayr-i Müslim öğrencilerin bedava ve zorunlu devamlarına karar verilmiştir (Biol, 274).

II. Abdülhamit döneminde artan tüm tedbirlere rağmen, yabancı ve azınlık okullarının sayısındaki artışın önü alınamamıştır. Bu artışta misyonerlerin ve azınlıkların ilgili yasa ve yönetmelikleri tanımaksızın keyfi davranmalarının büyük payı vardır. Okullaşmanın kontrol altına alınamaması ve denetimin sağlanamamasının diğer sebepleri arasında, geçmişten gelen hoşgörü anlayışı, yabancı devletlerin baskısı, milliyetçilik akımının getirdiği hakların öne sürülmesi, Osmanlı Devleti'nin sosyal, siyasi, askeri zafiyetleri, batıyla iyi ilişkiler sürdürme kaygısı ve her konuda alt yapı hazırlamadan uygulamalara, şartlar oluşmadan temelsiz yatırımlar yapmaya geçilmesi de vardır. Denetimin işleyişindeki başarısızlıkların tespiti ve çözümüne yönelik devlete sunulan raporlar doğrultusunda alınan tedbirler de yeterli olmamıştır. Azınlık ve yabancı okullarını, eğitim sistemini irdeleyen bu raporlardan ilki 1892 tarihlidir. Beyrut Vilayeti, Kudüs Mutasarrıflığı'nda yüksek dereceli bir memur olarak görev yapan Mihran Boyacıyan raporunun birinci kısmında, Osmanlı topraklarındaki yabancı okulların tehlike oluşturduğundan, ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğinden söz etmekte, ikinci kısımda ise, Osmanlı toprağı olan Beyrut vilayeti hakkında bazı bilgilere yer vermektedir (Haydaroglu, 155). Ahmet Zühdi Paşa'nın 1894'te sunduğu raporda ise, ülkedeki 413 yabancı ve 4547 Gayrimüslim okulundan sadece 498 tanesinin (%10) ruhsatlı olduğuna dikkat çekilmiştir (Özdemir, 132).

Sivas Vilâyetine Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Azınlıkların ve Misyonerlerin Eğitim Faaliyetleri

19. yüzyılda Sivas Vilayetine bağlı olan Amasya, misyonerlerin ve azınlıkların faaliyet merkezlerinden biri olmuştur. Amasya Sancağı dahilindeki gayrimüslim mekteplerini Ermeni, Rum ve Yabancı olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür. Bu okullarda okuyan öğrenciler dillerini, tarihlerini ve kültürlerini üstün tutmayı öğrenip (İleri, 98), milli bir uyanışla Osmanlı Devletine karşı ayaklanmaya hazır gruplar haline gelmişlerdir.

Sivas Vilayeti'ne Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azinliklerin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler

Amasya Sancağı'nda gayrimüslim mekteplerinin varlığı 19. yüzyılın başlarına dayansa da yüzyılın ikinci yarısından itibaren ruhsatlı ve ruhsatsız okul sayılarında artış olmuştur. Ruhsatsız açılış tarihleri 19. yüzyılın başlarına dayanan okulların izin alma tarihleri 19. Yüzyılın son çeyreğini bulmuştur (İleri, 100). Açılan okullar arasında Ermeni ve Rum azınlıklara ait İbtidâî okullar sayıca en fazla olan okullardır. Bu okulların Amasya ve kazalarına göre dağılımı Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1 Sivas Vilayetine Bağlı Olan Amasya Sancağı'nda 19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında Mevcut Olan Gayrimüslim Mektepleri

	İDÂDİ	Rüşdiye	İbtidâî
Amasya	Rum/ Ermeni	Rum / Ermeni	Rum/Ermeni
Amasya /Merkez	- -	- 1	5 4
Merzifon	- -	- 3	3 2
Mecidözü	- -	- -	- 1
Köprü	- -	- -	10 3
Gümüşhacıköy	- -	- -	12 6
Havza	- -	- -	30 -
Ladik	- -	- -	17 -
Gümüş(Maden-i Sim)	- -	- -	- 2

19. yüzyıl sonu 20.yüzyıl başlarında Maarif Salnameleri ve Sivas Vilayet Salnamesine göre, Amasya Sancağı'ndaki Rum Okullarının tümü iptidai düzeyde olup toplam 77 adettir. Okulların önemli çoğunluğunun açılış tarihleri, salnamelerde "Kadîmen" ifadesi ile belirtilmiştir. Buna göre oldukça geriye gittiği anlaşılmaktadır. Kimisinin tarihi ise belirlidir. Açılışları 19. yüzyılın ilk yarısına kadar gerilere uzanmaktadır. Okulların ruhsatnamesi ise çoğunlukla 1896 yılı olarak kaydedilmiştir. Bunların tamamı Samsun Rum Metropolitliğine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ermeni okulları ise Rum yerleşimin ağırlıklı olduğu Havza ve Ladik hariç toplam 22 adettir. Bunlardan 4'ü Rüştiye düzeyinde olup, 1'i Amasya, 3'ü Merzifon'dadır. Diğerleri ise İptidaidir (İleri, 98-112; Birbudak, 303-316). Bu rakamlar Dr. Kevork ve Baghdjian'ın referans vermeksizin İstanbul Ermeni Patrikliği resmi istatistiklerine dayanarak verdiği, Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermeni okullarının sayılarıyla farklılık göstermektedir. Dr. Kevork ve Baghdjian, Amasya-Merzifon bölgesinde okul sayısını 9 olarak belirtmiştir (Süslü, 51).

Tablo 2 Sivas Vilayetine Bağlı Olan Amasya Sancağı'nda 19. Yüzyıl Boyunca ve 20. Yüzyıl Başlarında Mevcut Olan Yabancı Okullar (Birbudak, 112-115)

Amasya /Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Öğrenci Sayısı		Mektebin Açılış Tarihi
				Kız	Erkek	
Merzifon	Protestan	Amerikan	Karma İdadi	200	310	1864
Merzifon	Cizvit	Fransız	Erkek İdâdisi	-	110	1866
Merzifon	Cizvit	Fransız	Kız İbtidaisi	80	-	1892

Bu okullardan özellikle Merzifon kazasında açılan Amerikan Koleji, faaliyet alanı ve etkileri bakımından önemlidir. 1863'te Amerikan Ruhban Okulu olarak açılan kurum, 1881'de okul düzeyine, 1886'da da kolej düzeyine getirilmiştir (Şimşir, 116). Kolejin açılmasıyla eğitim alanındaki faaliyetler ilkokuldan kolej seviyesine kadar ulaşmış, dini faaliyetlerin önüne geçmiştir. Kolejin eğitim politikası kuruluşundan itibaren yetiştirdiği öğrencileri hürriyet fikirleri ile besleme ve milli şuurlarını uyandırma düşüncesidir. Bu kişiler mezun olduktan sonra kendi cemaatlerinin aydın kişileri olarak bağımsızlık fikirlerini yaymaya başlamışlardır. Kolej Ermeni milliyetçiliği fikrinin zihinlere yerleştirildiği eğitim kurumlarının başında yer almıştır. Merzifon ve civarında faaliyet gösteren Ermeni ihtilal komitelerinin liderleri bu kolejde yetiştirilmişlerdir (Alan, 66, 343-344)².

Devlet, misyonerlerin desteğiyle açılan ve gittikçe artan okulların devletin bütünlüğü aleyhine gelişen faaliyetlerinden dolayı 1869'dan bu yana almış olduğu tedbirler doğrultusunda daha hassas bir tutum içinde olmuştur. Yabancı ve gayrimüslim okullarının açılmasındaki artışın önü istenilen ölçüde alınamasa da gayret gösterilmiştir. 19. yüzyılın son döneminde Amasya Sancağı sınırlarında misyonerler ve gayrimüslimler tarafından açılan mekteplerden tespit edebildiklerimizden bazılarının inşasında da yasal çerçevede müdahil olmaya çalışmıştır.

² Ermeniler, Türkiye'de uygun bir yere gelmenin eğitim alanında diğer milletleri geçmekten olduğuna inanmış ve bu isteği misyonerler güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Sonuç olarak bu yıllarda azınlık ve misyoner okullarının sayısı giderek artmaya devam etmiştir. Amerikan okulları sayesinde Ermeniler, dillerine ve tarihsel geleneklerine sıkı sıkıya sarılmışlardır. Bununla beraber Batı'nın siyasal, toplumsal ve ekonomik ilerleme idealleriyle tanışma fırsatı da bulabilmişlerdir. Amerikan misyonerlerince Ermenilere verilen silah ve paranın yanı sıra Ermenilerin Müslümanlara karşı kendilerini daha üstün görmeye başlamaları Osmanlı topraklarında açılan Amerikan okulları eşliğinde başlamıştır (Halifeoğlu, Kuzgun ve Tangül, 142). Ermenilerin hedeflerine ulaşmanın bir vasıtası da basın organları olmuştur. Basın-yayın aracılığı ile hedefler yönünde yayın yapmışlar, bazıları yurt dışında da faaliyet göstererek Avrupa kamuoyunda bağımsız bir Ermeni Devleti kurma fikrini sürekli gündemde tutmuşlardır. Aynı zamanda gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı toprakları içinde yaşayan Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıp, faaliyet göstermeye teşvik etmişlerdir (İskender, 1-7).

Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler

Evvelce de belirttiğimiz gibi Amasya Sancağı dâhilindeki gayrimüslim mekteplerini Ermeni, Rum ve Yabancı olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür. Yabancılar içinde aktif olan devletler Fransa ve Amerika olmuştur. Açtıkları okulları azınlıkları hedef kitle seçtikleri için onları örgütlemek amaçlı kullanmışlardır.

Ermeniler tarafından açılan okullarda Osmanlı armaları, padişah tuğrası kaldırılıp yerine bağımsız Ermenistan, Hınçak ve Taşnak armaları, silahları asılmıştır. Okullarda özgürce okutulan kitaplarda Türklerin Ermenilere zulüm yaptığından söz edilmiş, Ermeni şairlerinin ulusu ve gençliği ayaklandıran şiirlerinin okullarda ve halk arasında yayılmıştır. Yerli ve yabancı basının da yerli Ermenileri ve dünya kamuoyunu bu fikre alıştırmaya gayreti içinde oldukları anlaşılmaktadır (Metin, 99).

Amasya Sancağı'nda gayrimüslim ve misyoner mekteplerinin varlığı 19. yüzyılın başlarına dayansa da yüzyılın ikinci yarısından itibaren ruhsatlı ve ruhsatsız okul sayılarında artış olmuştur. Kanunen alınan önlemlerin Sivas Vilâyeti civarında ve vilâyetin Amasya Sancağı'ndaki uygulamalarına ilişkin tespit edebildiklerimiz aşağıdaki bilgilerle sınırlıdır.

1882 yılında Fransız rahipleri Amasya'da Beyazıt Paşa Camii civarında bir mektep inşa etmek istemişlerdir. Osmanlı idaresi bu talebi 1869 Maarif Nizamnamesi çerçevesinde değerlendirmiştir. Fakat Fransızların talebi halkın tepkisine neden olmuş, nümayişin engellenmesi için, okulun başka bir yere yapılmasına karar verilmiştir (MF. MKT. 77/65). Böylece hükümet, rahiplerin kayıtsız talepleri karşısında nizamname hükümlerini uygulama hususunda kararlılığını ortaya koymuştur.

Osmanlı İdaresi, ilgili maddeye rağmen ısrarcı bir tutum sergileyen yabancılarla ve azınlıklara karşı inisiyatifi kendi uhdesinde buldurmuş, yer yer bazı bölgelerde okul açılmasına müsaade etmemiş ya da mektep açılacak güzergâhı değiştirmiştir. Nitekim ilgili mekteplerin sakıncalarına ilişkin açıklamaların yer aldığı Adana Vilâyetinden Hariciye Nezaretine gelen yazı da dikkate alınarak bu hususta temkinli davranmış ve Fransızlar tarafından talep edilen yerde okul açılmasına izin vermemiştir (MF. MKT: 77/65).

Osmanlı İdaresi sayıları artan okulların işleyişini de takip etmeye çalışıyordu. Bunun önemli sebeplerinden biri özellikle azınlıkların devletin Osmanlılık akımına ve politikasına ilgi duymamaları ve milli ve ayrılıkçı emellerini eğitim yoluyla yaymaya çalıştıklarının farkında olmasıydı. Amerikan misyonerlerinin eğitim faaliyet alanlarından biri olan Amasya da, devletin denetimde bulunduğu yerlerden biri olmuştur. Bu okullardan önemli bir kısmı devletin resmi izni olmadan açılmış ve açılmaya devam ediyordu. Bazı yerlerde kiliseler okula dönüştürülüyor, eğitim faaliyetleri yapıyordu. Bunlardan en önemlisi şüphesiz şimdiye kadar yer yer açıklamaya çalıştığımız Merzifon Amerikan Koleji idi.

Kolejin zararlı faaliyetleri 1893 yılından itibaren artmış, Ermeni Komitecilerinin yuvalandığı Ermeni-Hınçak Örgütünün karargâhı haline gelmiştir. Bütün Orta Anadolu Ermenilerinin isyana çağırıldığı ihtilal bildirileri bu kolejde hazırlanarak çoğaltılmıştır (Şimşir, 96-97; İleri, 116). Hınçak armalı bildiriler başta Merzifon Anadolu Koleji duvarları olmak üzere pek çok yerde cami kapılarına asılmıştır. İlanlarda Vatansever İslâm Komitesi sahte imzası kullanılmış, Ermeniler üzerine cihat ilân edileceği mallarının yağmalanacağı, kılıçtan geçirilecekleri yazılmıştır. Hınçak Komitesi üyelerinin liderliğinde başlatılan olaylar üzerine

Osmanlı hükümeti harekete geçmiştir. İlgili birimler temkinli davranma hususunda uyarılmış, komite ve kışkırtılan Ermenilerce başlatılan faaliyetlerin Avrupa'ya Osmanlı mezalimi şeklinde göstermek maksadını taşıdığı hakkında bilgilendirilmiştir. Tutuklanacaklar hakkında ayrıntılı inceleme ve soruşturma yapılması hususuna dikkat çekilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Merzifon Amerikan Koleji öğretmenlerinin fesat hareketlerinin en ileri gelenlerin olduğu, kolej ambarında silah bulunduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Olaylar ilgili olan kolej öğretmenleri tutuklanmıştır. Tutuklanmaların ardından yapımı henüz tamamlanmamış olan koleje bağlı Yatılı Kızlar okulunda yangın çıkması Merzifon'da çıkan olaylara farklı bir boyut kazandırmıştır (Alan, 66, 350-351, 356).

ABD'nin Ermeni olaylarına bakışı, 19. yüzyılının sonlarında Avrupa devletleri gibi Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale edecek bir duruma gelmesi, ikili ilişkilerin soğuk bir döneme girmesine yol açmıştır. ABD Ermeni isyanları sırasında her fırsatta misyonerlerinin can ve mal güvenliğini sağlamak için Osmanlı yönetimine baskı yapmış ve teminat istenmiştir. Bunun yanı sıra ABD, Sivas'taki Ermeni isyanlarında misyonerlerinin hayatlarının tehlikede olduğunu kanısına vararak, Osmanlı yönetiminden olay yerine yeterli derecede asker gönderilmesini ve onların korunmasını istemiştir. Aksi bir durumda doğabilecek olumsuz neticelerden Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutacağını bildirmiş ve Osmanlı Devleti'ni tehdit etmekten çekinmemiştir. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, Sivas valisini, misyonerlerin hayatlarını ve müesseselerini koruması için görevlendirmiştir (Sezer, 65-66).

1893 yılının başlarında Merzifon ile çevresi ve Anadolu'nun bazı yerlerinde meydana gelen olayların sorumlularını ortaya çıkarmak için yapılan araştırmalar sonunda elde edilen bilgi ve belgeler ışığında, Merzifon bölgesinde faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerin müdahalesinin olduğunun kesinlik kazanması üzerine tedbirler de farklı bir mahiyet kazanmıştır. Protestan okullarının durumuyla misyoner okullarının bağlı oldukları devletlerin sefaretleriyle Osmanlı Devleti arasında bir şikâyet vesilesi yaratılmadan dışarıya gönderilmemeleri hakkında kanun ve düzenlemeler yapılmasına, mevcut düzenlemelerin uygulanması için komisyon teşkiline karar verilmiştir (Alan, 406, 407).

1895, 96 yıllarında meydana gelen olaylarda da Amerikan Board misyonerleri ve kolejdeki öğretim kadrosunun parmağı vardır. Bu gerçek sadece Osmanlı yetkilileri tarafından ortaya atılmış, Rus ve Fransız konsoloslukları kendi elçiliklerine gönderdikleri raporlarda Amerikan misyonerlerin isyan hareketlerini teşvik ettikleri yönünde bilgi vermişlerdir (Alan, 410-413).

Anadolu Umum Müfettişi Ahmet Şakir Paşa, 1896 yılında yaptığı teftişler neticesindeki tespitlerine göre; yabancı okullardan Antep ve Merzifon kolejleri, etki ve eğitim bakımından birinci derecede önemliydiler ve memleketin çıkarları açısından bu okulların kapatılması gerektiğini, fakat bu durumda yabancı devletlerin büyük tepkisiyle karşılaşılacağından şimdilik bunun mümkün olamayacağını belirtmiştir. Merzifon Amerikan Koleji, Samsun ve havalisinde Rumların Pontusçuluk etrafında toplanmasında da büyük rol oynamıştır (Biol, 267). Osmanlı Hükümetinin almış olduğu tedbirler ve düzenlemelere rağmen Merzifon Amerikan Kolejinin varlığı ABD'nin etkisiyle 1916 Birinci dünya Savaşı yıllarına kadar sürmüştür. Okul, Mayıs 1916'da kapatıldıktan sonra 1 Ekim 1919'da yeniden açılmıştır. Milli mücadelenin devam ettiği yıllarda Rum Pontus Devleti'nin yeniden kurulması amacına dayanan Pontusçuluk hareketi, bu bölgede çalışan İstiklâl mahkemelerinin kurulmasında en büyük etken olmuştur. Mahkemelerce yapılan baskın ve ele geçirilen belgeler, Rumların Merzifon'da Amerikan okullarında kurulan

Sivas Vilayeti'ne Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azinliklerin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler

Pontusçuluk örgütüne bağlı olduklarını saptamıştır. Bu yüzden suçluların idamına mal ve mülklerine el konulmasına karar verilmiştir. Kolejin Türkçe öğretmeni Mehmet Zeki Ketani Efendi'nin öldürülmesi okulun kapatılması sürecini hızlandırmıştır. Kolej Ankara hükümetinin Amasya mutasarrıflığına verdiği emir üzerine 14 Mart 1921 yılında kapatılmıştır (Alan, 430-491).

Merzifon'da faaliyetlerini etkin biçimde sürdüren kolejin dışında başka okullar da açılmıştı. Dâhiliye Nezareti, Mart 1892 tarihli emirle Amasya ve Merzifon'da mevcut olan cizvit ve ecnebi mekteplerinde okutulan çocukların hangi cemaatten olduğu ve bu okulların ne zamandan beri faaliyet de bulunduğu araştırılmasını istemiştir. Araştırma sonunda Merzifon'da bulunan cizvit papazlarının 5-6 yıl önce kiliseye hükümetten habersiz büyük bir çan takmış oldukları öğrenilmiştir. Bundan başka hükümetin ruhsat ve malumatı olmaksızın Amerikan Misyonerlerince açılan okulda da haddi aşarak 15 yıldan daha uzun bir süredir bir çan mevcut olduğu ve bunu belli zamanlarda çaldıkları tespit edilmiştir (ŞD. 2614/8).

Amasya'dakinin benzeri uygulamalara Tokat'da bulunan cizvit mekteplerinde de rastlanmış, geceleri çan çaldırılmakta olduğu haberi alınmıştır. Önceden beri böyle bir uygulama söz konusu değildi ve bölgede çoğalarak devam ediyordu. Nitekim Sivas, Tokat ve Amasya'da bulunan Cizvit mekteplerinin hepsinde çan kullanılır hale gelmişti. Menedilmesi için mahalli hükümetçe uyarı ve tembihte bulunulmasına rağmen dinlenmediğinin anlaşılması üzerine gerek Tokat, gerekse Amasya ve Merzifon'da bu hususun etraflıca araştırılmasına karar verilmiştir. Bu uygulamanın ne zamandan beri olduğu ve kullanılan çanların özel olarak mı yaptırıldığı, yoksa mevcutların mı kullanıldığı çanların büyük mü olduğunun özellikle araştırılması istenmiştir (ŞD. 2614/8). Tokat'ta bulunan cizvit rahiplerinin her gece saat 2 civarında mekteplerinde çan çaldığı anlaşılmış, kendilerine mektepte çan çalınmasının önceki uygulamalara ilişkin örneği olmadığından bu duruma engel olunması için uyarıda bulunulmuştur. Ancak durumun kendilerine tebliğ edilmesi üzerine rahipler, bunun "*ilân-ı ibadet adeti*"nden olması sebebiyle Fransa konsolosundan uygulamaya son verilmesine ilişkin uyarı gelmedikçe uygulamayı terk edemeyecekleri ifade etmişlerdir. Din adamları eğitim faaliyetleri ile ön plana çıkmışlar, ancak devletin uyarıları karşısında faaliyetlerini ibadetlerinin gereği olarak yaptıklarını iddia etmişlerdir. Böylece devleti denetim konusunda caydırmaya çalışmışlardır.

Buradan da anlaşılacağı gibi gayrimüslimler meşrutiyet döneminin özgürlükçü havası ve elde ettikleri haklardan yararlanarak, eğitimlerini denetlemeye yönelik her türlü girişime karşı çıkmışlar, bu yoldaki çabaları başarısızlığa uğratmışlardır (Akyüz, 277).

Devlet ilgililerince Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon'da yapılan araştırmalar sonunda buralarda bulunan cizvit okullarının sekiz on yıl önce kurulmuş olduğu ve her okulda mabetler kurulduğu ayinler icra edildiği ve öğrencilere gösterilen derslerin programının hükümete verilmediği anlaşılmıştır. Bundan başka Sivas Vilayeti'nde tespit edilen bir başka gelişme okullarda kırk elli parça alet ve edevattan oluşan bir mızıka alayı tertip edilmiş olması ve öğrencilerin boş vakitlerinde bunların kullanılmasıdır. Devletçe tüm bu uygulamalara yönelik resmi izin olup olmadığının araştırılması kararı alınmıştır. Ruhsatsız olanlarının engellenmeleri hakkında karar çıkmıştır. Araştırma sonucu ruhsatsız olduğunun anlaşılması üzerine Sivas'taki cizvit papazları açıklamada bulunmak üzere hükümet dairesine davet edilmişlerdir. Ancak mekteplerin uzun süredir faaliyette olduklarını belirten rahipler, buna gerek olmadığını cevabını

vermeleri üzerine Sivas'ta bulunan Fransa viskonsolosluğuna durum rapor edilmiş ve uygulamanın resmi şartlara uygun hale getirilmesi bildirilmiştir. Ancak durumda bir değişiklik olmamıştır. Bu gelişmelerden Fransızların hem temsilcilik hem de dün adamları olarak okulların faaliyetlerini önemli ölçüde destekledikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber hükümet bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Usulsüz uygulamanın devam etmesi üzerine, tedbir olarak bu tespitlerin yapıldığı okullara 100 adım mesafede polis neferlerini görevlendirmiş, okula giden çocuklar "hükümet izni yoktur" denilerek okula gitmeleri engellenmiştir. İki- üç gün içinde okullar boşalmış ve papazlar okutacak talebe bulamayınca nizamname hükümlerini kabul etmeye mecbur kalmışlardır. Maarif Müdürlüğü bünyesinde görüşmeler yapılarak program yeniden gözden geçirilmiş gerekli uygulamaya geçilmiştir. Hükümetin bu husustaki kararlılığı ve almış olduğu önlemlerden sonra okullar hükümet nezdinde tanınmış ve faaliyetlerine devam edebilmişlerdir. Mızıka Alayına gelince 40-50 parçadan 7-8 parçaya indirilmiştir. Böylece halkı galeyana getirecek velvelenin önüne geçilmiştir. Programı resmi nizamnameye uyan okullarda çan çalma maddesi ise kalmış uygulama engellenememiştir.

Çan çalma hususunda resmi izin olmadan çan çaldıranlar hakkında ne yapılması gerektiğine dair bir düzenleme veya emre tesadüf edilmediği için bunların gayri müslim olmaları ve adetlerinin terk etmeleri yönünde verilecek bir emrin şikâyet ve galeyana sebep olacağı sebebiyle müdahale etmekten kaçınılmıştır (ŞD. 2614/8). Şimdiye değin görülmeyen, eğitim kurumlarında din adamlarının da desteğiyle yürütülen bu faaliyetler, gayrimüslimlerin dini ve milli kimliklerini körükleyerek Osmanlı idaresine karşı ulusal bir direnişin ön hazırlıklarını teşkil etmektedir.

Tokat ve Merzifon'da bulunan Cizvit ve Amerikan misyonerlerinin mekteplerinde de Sivas'ta olduğu gibi çan asmak ve çalmaya ilişkin mahzurlardan yeniden söz edilmiş ve aksi davrananlar uyarılmıştır. Ancak az evvel belirttiğimiz gibi aksini uygulayanlar için nasıl muamele edileceğine ilişkin bir karar olmaması sebebiyle bu bölgelerde de esnek davranma kararı alınmıştır. Kaldı ki Merzifon'daki okulun beş –altı yıldır, Amerikan okulunun ise onbeş yılı aşkın zaten bunu uyguladıkları anlaşılmıştır. Araştırma sonunda ortaya çıkan bir başka şey de Amasya'da haneden çevirme bir Cizvit kilisesinin yakınında bir de mektep yapıldığını bundan sekiz sene evvel sözü edilen kiliseye dahi gizlice büyük bir çan asıldığı, vakitli vakitsiz çalındığının anlaşılmasıdır. Buna engel olunmasına ilişkin son karar hükümetin tasarrufuna bırakılmış ve olayın üzerine gidilememiştir (ŞD. 2614/8).

Gayrimüslim ve yabancıların ibadethane ve okul açmalarının yaygın hale geldiği bu dönemde bir başka inşa girişimi Tokat'ta olmuştur. 10 Ekim 1881'de Tokat'a gelen Cizvitler şehrin güney-batı kısmında Kas dağının yamacında, önceden satın aldıkları bir arazi üzerine okul inşaatlarını başlatmışlardır. Ancak Gregoryen Ermeniler, bunları kendilerine rakip görerek yöneticilerle işbirliği yapıp Cizvitlere engel olmaya teşebbüs etmişler, bu sebeple zaman zaman Osmanlı Hükümeti tarafından çalışmaları engellenmiştir. Buna rağmen sonunda Fransız büyükelçisinin destek ve yardımları sayesinde tüm engeller aşılarak inşaat tamamlanmıştır (Biol, 258).

Osmanlı Devleti'nin açılmasına göz yumduğu bir başka eğitim kurumu Ermenilerin 1859 yılında Sivas'ın Sarışeyh mahallesinde mülk bir arazi üzerine, bir kilise ve mektep yapma girişimlerinin 1899'da onaylanmasıyla gerçekleşmiştir. Okulun açılması süreci aşağıda belirtildiği gibi olmuştur:

Sivas Vilayeti'ne Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azinliklerin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler

“1859 yılında Ermeni cemaati Sivas'taki Sarışeyh mahallesinde mülk bir arazi üzerine, bir kilise ve mektep yapmak için Devlet-i Ali'den izin alırlar. Fakat aynı mahalledeki Rumlarla aralarındaki ihtilaf sebebiyle inşaata başlayamazlar, aradan yıllar geçer. Ermeni olaylarının tehlikeli bir şekilde yayılmaya başladığı 1891 yılında Ermeniler, Patrikhane aracılığı ile Rumlarla olan ihtilafı hallederek bu inşaatı tekrar yapmak için teşebbüse geçerler. Ermeni Patrikhanesinin uygun görülen talepleri Şura-yı Devlet, sonra da Meclis'de ele alınır. Masraflarının tamamen Cemaatin zenginleri ve diğer yardımlarla yapılacağı, binanın büyüklüğü ve planları gibi konular görüşülüp kabul edilirken bir hususa dikkat çekilir. Erzurum'da zengin bir Rusyalı tarafından ihtiyacın üzerinde bir büyüklükte inşa edilen ve Zararlı faaliyet yürüten bir mektebin, Anadolu'nun merkezine yani Sivas'a taşınmasının planlandığı yolundaki istihbarata göre dikkatli olunması tavsiye edilirken, yapılan araştırmada bu konunun Erzurum'la ilgisinin bulunmadığı anlaşılmış ve gerekli izin 22 Temmuz 1891 tarihinde verilmiştir. Ancak buna rağmen 8 Eylül 1891 tarihinde Sivas Valisi Sururi Paşa'nın izin talebi doğrultusunda inşa edilecek olan kilise ve mektepteki ders programlarının hükümet tarafından denetlenmesi şartı ile tamamlanmasına izin verilir (Biol, 255-256).”

Gayrimüslim unsurlar, Memalik-i şahanenin bazı yerlerinde hane suretinde inşa edilen binaları resmi izin alarak mabet ve mektep haline getirmekteydiler. Osmanlı idaresi, yasadışı dönüşüme meydan vermemek ve önüne geçmek için resmi izin hususunu daha sıkı bir denetime tabii tutmuş, bunun gibi hane inşa etmek ve bu amaçla satın almak isteyenlerin hanelerini ruhsatsız mabet haline getiremeyeceklerine dair kendilerinden resmi senet alınması lüzumu doğmuş, bunun teferruatına dair Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ kararı çıkmıştır. Bunu takiben Sivas Vilâyetinden gelen bir yazının benzer bir talebe yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yazının konusu, vaktiyle Amasya'da ikamet ederken, Paris'e yerleşen Kont Biri Diramas ve zevcesinin kendi adlarına Amasya'da satılan harir (ipek) fabrikasının kilise ve mektep haline getirilmesi yönünde gerekli muamelenin uygulanması hususunda talepte bulunmalarıdır. Bu durumun yukarıda alınan kararın şartlarından farklı olduğu düşüncesiyle senet ihbarına lüzum görülmemiş, bunun yerine bu talebin şimdilik ertelenmesine karar verilmiştir. Durum kendilerine iletilmiştir. Bu talebin ertelenmesinin tabii bir durum olduğu da açıklanarak yabancıların söz konusu fabrikayı ibadet yeri ve okul haline getirmek istemelerinden dolayı, usule uygun olarak resmi ruhsat hazırlamaları gerekli görülmüştür. Ancak kendilerine tayin edilecek süre içinde ruhsat alamazlarsa nasıl bir yol izleneceği Osmanlı idaresinin iznine bırakılmıştır (DH. MKT. 2038/103).

Gayrimüslimlerden özellikle zengin olanlarının okul yapmaya meyilli olmaları dikkat çekicidir. Okullaşma sayısının gittikçe artmasında varlıklı kişilerin girişimlerinin payı da azımsanamayacak ölçüdedir. Bu duruma bir diğer örnek, Sivas Vilayeti'ne bağlı Amasya Sancağı'nda ikamet eden tüccar eşrafından Abranosyan biraderlerdir. Bu şahıslar 25 Haziran 1909 tarihinde Mehmet Paşa mahallesinde bir ticaret mektebi inşa etmek için ruhsat verilmesini istemişlerdir. Söz konusu mahallede tasarruflarında bulunan arsayı okul inşası için tahsis etmişlerdir. Zemin katı kagir ve onun üstüne inşa edilecek iki katı ahşap olarak yapılması planlanan ticaret mektebi muallimlerinin maaşlarının v.s. masraflarının da Abranosyan biraderlerce karşılanacağı sözü verilmiştir.

Ticaret okulunun, Amasya'nın Surp Nikogos Kilisesi bitişiğindeki bir hanede 1898 yılında resmi ruhsat ile inşa edilmiş olan okulun Mehmet Paşa mahallesine nakliyle onun yerine

TİDSAD

yapılmasına karar verilmiştir (İ.AZN. 85/1327). İlgili okulun inşasında bir sakınca olmadığına ilişkin 29 Haziran 1909'da irade çıkmıştır (DH. MKT. 2860/76).

Bölgede eğitim faaliyetlerini artıran bir diğer azınlık grubu Rumlardır. 18. yüzyılda Rum ticaret burjuvazisinin desteğiyle kilise içinde tüccar kesiminin gücünü artıran bir reformdan sonra yaygın bir eğitim sistemi oluşturan Rumlar, bu yolla ulusalcılık ideolojisini yaymaya çalışmışlardır. Rum toplulukları ve Rum zenginleri eğitime büyük bir önem vermişler ve maddi desteklerinin de aynı büyüklükte olduğu göstermişlerdir. Hatta bazı yerlerde yaptırdıkları okullara bu kişilerin adı verilmiştir. Rum eğitim sisteminin gelişmesinde üç temel vasıta vardır. Bunlardan ilki 1856 İslahat Fermanına göre düzenlenen "Rum Patrikliği Nizamnamesi", ikincisi ruhani meclis, üçüncüsü "Rum Cemiyeti Edebiyyesi"dir. Avrupa ile de sıkı temasta bulunan cemiyet ve meclis üyeleri Osmanlı topraklarında Rum eğitim sistemini koordine etmişler, pek çok okulun açılmasında öncü olmuşlardır (Tekeli, İlkin, 134). 19 yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında Sivas Vilayeti dâhilinde Rum cemaatine ait okul sayısı toplam 139'a ulaşmıştır (Birbudak, 312). Bunlardan Amasya Sancağı'nda Mecitözü Kazasına bağlı Akpınar Köyünde inşa edilen Rum okulunun inşa aşamaları şöyleydi:

1911 yılında, Amasya Sancağı'nın Mecitözü Kazasına bağlı Akpınar Köyünde Rum çocukları için bir okul yapılması gündeme gelmiştir. Yapılması planlanan okul için resmi ruhsat alınması girişiminde bulunulmuştur. Okul Osmanlı tebaasından İvan Efendi ve Serkas'ın tasarruflarında bulunan araziye emîriyyeden bir çiftliğin 800 kuruş değerinde olan bir bölümüne inşa edilecekti. Okulun 77m, 10cm dört köşeli kısmı boyunca bir taraftan 12m, 10cm ve diğer yönden 9 m, 23 cm ve genişliğinde, bir taraftan 7m, 23cm ve diğer taraftan 8m, 19 cm ve yüksekliği 3m 90 cm ölçülerinde bir dersane ve iki oda ve 7 pencereyi kapsayan ve adi kâgir olarak inşa edilmesi planlanmıştır. Okulun etrafında gezinti ve teneffüs alanı da yapılması da istenmiştir. Merkezin onayı halinde inşasında mahzur olmadığı belirtilmiş, Maarif-i Umûmiye Nizamnamesinin 129. maddesiyle Dersaadet ve "Tevabii Rum Patrikhanesi hakkındaki mukarrerat-ı ahire ahkâmına" riayet edilmek üzere resmi ruhsat verilmesine kararlaştırılmıştır. (İ. MF. 21/133, BEO 4143/310663, DH.İD. 30/40).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınırları içindeki yabancı ve azınlık okullarının artışı karşısında birtakım tedbirler alma yoluna gitmiş, yayınladığı nizamname ve yeni düzenlemelerle bu artışı kontrol etmeye çalışmıştır. Fakat yabancıların ve azınlıkların batıdan aldıkları destek karşısında gerektiği ölçüde yaptırım uygulayamamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, ülke sınırları dâhilinde misyonerlik faaliyetlerinin de etkisiyle giderek artan yabancı ve azınlık okullarının izinsiz olarak açılmasının önüne geçmek ve denetlemek için çeşitli tedbirler almış, yasal bir zemin belirlemiş ve bunları da uygulamaya koymuştur. Fakat özellikle Ermeniler ve Rumlar batılı devletlere duydukları güven ve onların desteğine sırtlarını dayamak suretiyle çoğunlukla yasalara aykırı davranmışlardır. Osmanlı İdaresi, bazı sınırlamalar getirmesine, denetim ve teftiş girişimlerine rağmen azınlıkların galeyana gelebileceği endişesiyle bazı hususlarda ısrarcı olmamıştır. Bu tutum onların daha da şımarmalarına neden olmuş, isyan ve eylem faaliyetlerine daha etkin biçimde ortam hazırlayan eğitim kurumlarını hızla yaymaya devam etmişlerdir. Osmanlı sınırlarında kurulan bu eğitim kurumlarından bir kısmının faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve hatta Milli mücadele döneminde de yer yer devam etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Merzifon Amerikan

Koleji'nin faaliyetleri bu yıllara kadar uzanmış ve Rum Pontus faaliyetlerinin de arka planında yer almıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO) 4143/310663

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri (DH.İD.) 30/40

Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH. MKT) 2038/103, 15 Şubat 1307 (27 Şubat 1892).

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT.) 2860/76, 10 Cemaziyelahire 1327 (29 Haziran 1909).

İrade Adliye Mezaheb (İ.AZN.) 85/1327, 6 Cemaziyelahire 1327 (25 Haziran 1909).

İrade Maarif (İ.MF.) 21/1331

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF. MKT) 77/65, 5 Zilhicce 1299 (18 Ekim 1882)

Şurâyı Devlet Evrakı (ŞD.) 2614/8, 10 Mart 1308 (22 Mart 1892)

Kitaplar

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S.2007*. Pegem, 2007.

Bozkurt, Gülnihal. *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*. Milli Eğitim, 1993.

Mazıcı, Nurşen. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921*. Pozitif, 2005.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. TTK, 1993.

Mazıcı, Nurşen. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921*. Pozitif, 2005.

Metin, Halil. *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*. İstanbul. 1992.

Süslü, Azmi. *Armenians and the 1915 Event of Displacement*, Ankara 1999.

Tezler

Alan, Gülbadi. *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*. (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

Esenkal, Ebru. *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2007.

İleri, Turgut, *Maarif Salnamelerine Göre 20. Yüzyıl Başlarında (1898-1903) Amasya'da Eğitim ve Eğitim Kurumları*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1998.

Muhsin Önal, *Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)*. (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bursa, 2012.

Makaleler

Altunay Şam, Emine. "Amasya Sancağı'nda Ermeni Faaliyetleri (1892-1914)." *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, (13- 15 Haziran 2007)*. I. Kitap. s.463-486.

Bağçeci, Yahya. "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerinin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri." *Turkish Studies*, Cilt 3. Sayı 4. 2008. s.169-192.

Birbudak, Togay Seçkin. "Sâlnâmelere Göre Sivas Vilayeti'nde Eğitim-Öğretim (1898 – 1903)." *Kastamonu Eğitim Dergisi, (Kastamonu Education Journal)*, Cilt 15. Sayı1. Mart 2007. s.303-316.

Birol, Nurettin. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayetinde Azınlık ve Yabancı Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri" *Turkish Studies*, Volume 3/4 Summer 2008. s. 242-278.

Cevizliler, Erkan. "Rus Miralayı Putyata'nın Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'daki Faaliyetlerine İlişkin Raporu(1895)." *Karadeniz Black Sea*, Sayı 10. 2011, s.157-173.

Güler, Yavuz. "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)." *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6. Sayı 1. 2005. 227-240.

Halifeoğlu Kuzgun, Meral ve Tangülü, Zafer. "19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim Anlayışına Amerikalı Misyonerlerin Yaklaşımı." *Asia Minor Studies*, Cilt 1. Sayı 1. 2013. s.137-155.

Haydaroğlu, İlknur. "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları " The Control of Foreign Schools in Ottoman State and Some of its Reflection in Republican Period." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*", Cilt 25. Sayı 39. 2006. s.149-160.

İskender, Pelin. "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Samsun ve Çevresinde Ermeni Olayları." *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, Ed. Cevdet Yılmaz. Samsun Büyük Şehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Samsun Ekim 2006. ISBN: 975 92296-1-7.

Kılıç, Remzi. "Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık Okulları (XIX. Yüzyıl)." *Türk Kültürü*, Cilt XXXVII. Sayı 431. 1999. s.151-159.

Özdemir, Hakan. "Osmanlı İdaresinin Ermeni Okullarına Yaklaşımı (1878-1900)." *Tarih Okulu (The History School)*. Sayı XIII. 2012. s.115-148.

Sivas Vilayeti'ne Baęli Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azinliklerin Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler

Öztürk, Ayhan. "Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1. Sayı 23. 2007. 63-74.

Sezer, Cemal. "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)." *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 1-2. Haziran-Aralık 2010. s.57-69.

Şimşir, Bilâl N "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine" *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, 8-12 Ekim 1984. Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: Erzurum, 1995. s.79-124.

İnternet Erişim

İleri, İlay. "Osmanlı Devleti'nde Azinliklerin Eğitimi" (II. ve III. Bölümler) *The Education of Minorities in the Ottoman Empire (Part II and III)*. Web. 05 Şubat 2015.

Somel, Selçuk Akşin. *Gayrimuslim Okulları Nasıl 'Azınlık Okulu' Oldu*, 19 Eylül 2013, İstanbul, Basın Dosyası, Web. 28 Eylül 2015.

Taşdemirci, Ersoy. "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", s.26. Web. 5 Şubat 2015.